

ФІЛОСОФІЯ

УДК 2-6 (100+477)

©Анатолій Колодний
© Людмила Филипович
(Київ)

СУЧАСНІ РЕЛІГІЙНІ ПРОЦЕСИ В СВІТІ ТА УКРАЇНІ

Автори теоретично осмислюють поняття «релігійний процес», виділяють його історичний і сучасний вимір, аналізують зміни та дають прогнози щодо його розвитку, фокусуючись на складнощах українських релігійних реалій.

Ключові слова: релігійний процес; внутрішні і зовнішні зміни релігії; динамічність і консервативність процесів; роль експертів, державних службовців, релігійних організацій в духовних процесах.

Постановка проблеми. Поняття «процес» є багатозначним, оскільки воно характеризує зміни низки станів певних явищ різних сфер суспільного буття, таких змін, які супроводжуються якісними перетвореннями, змінами однієї якості на іншу. Процесійність розкривається також через такі поняття, як поступ, розвиток, еволюція. Процес знаходить своє вираження насамперед у зміні явищ – поверхневої сутності, зовнішньо-відображуваної форми їх існування.

Суспільство завжди постає у багатстві своїх явищ. Одні з них мають матеріальний характер, інші – духовний. Чинниками урізноманітнення останніх виступають зокрема форми суспільної свідомості. Відтак ми можемо говорити про економічні, політичні, правові, моральні, мистецькі та інші явища, а відповідно – і про їх процеси. Явища, які виражають у тому чи іншому вигляді релігійне світобачення і людиновиявлення, ми називаємо релігійними, а відповідно їх зміни – *релігійними процесами*.

Виклад матеріалу. Незважаючи на прагнення деяких філософів і переважної більшості теологів різних релігійних течій довести незмінність та усталеність, навіть богонатхненність свого конфесійного віровчення і культу, пошуки ними критерію правдивості цих елементів релігійного комплексу саме в початкових їх формах, трансформація релігійних (особливо світово-релігійних) систем залишається незаперечним явищем. Навіть ортодоксальність, до якої апелює православ'я, руйнується, поширюючись у світі, при зіткненні з національною традицією того чи іншого народу. З'являються певні національні православні системи, в тому числі й українська. Як би не прагнуло християнство зберегти первісний вигляд початкових своїх етапів, вся його історія, починаючи з першого століття, характеризується появою різних течій, «схизм», «ересей», відбрунькуванням й організаційним відособленням цілих напрямів, які були незадоволеними чи домінуючою лінією його функціонального буття в суспільстві, чи певними новаціями його розвитку, чи ж суб'єктивним фактором інституційних виявів конкретної конфесії тощо. Тому при вивченні релігійного феномену взагалі, а особливо його конфесійних модифікацій, важливо дотримуватися принципу історизму [1, с.75-83], прискіпливо аналізувати внутрішні їх зміни, що врешті-решт зумовлюють відносну стабільність світових релігійних систем.

Релігія – надто складний феномен у своїй структурі і функціональності. Відтак кожний її структурний елемент, кожний вияв її функціонування має релігійне забарвлення, тією чи іншою формою виражає притаманну їй носію віру в надприродне, сприйняття ним своєї життєдіяльності і всіх сфер суспільного життя як надприродно санкційованих явищ.

Дійсно наукова розробка певної релігієзнавчої проблеми минулого чи майбутнього не може відбуватися без застосування сучасних знань про релігійний феномен. Збір матеріалу про конкретну релігійну подію чи явище минулого не обмежується лише їх описанням, а

включає в себе вивчення характеру і міри його впливу на наступні етапи розвитку релігійного явища аж до наявного тепер стану. Оскільки на практиці релігієзнавець має справу насамперед із нинішнім станом релігійних явищ, то зрозуміло, що дослідження ним минулих етапів релігійного процесу починається саме з вивчення сучасних релігійних об'єктів, йде від дослідження наслідків процесу до вивчення самого процесу і попередніх його етапів, його причин. Сучасна релігія, розглянута з історичної точки зору, є певним етапом розвитку, результатом, аналіз якого дозволяє визначитися в тому, куди, як і до чого прийшов історичний розвиток певних релігійних форм і явищ, окремих елементів релігійного комплексу і всієї релігійної системи, куди і в який спосіб він зорієнтований на перспективу. Часто знання сучасної релігії вносить істотні уточнення в наше знання про її минуле й очікуване майбутнє.

Із-за значної віддаленості від суспільного буття, вираження свого змісту в якихось позасвітових, позаприродних, чуттєво несприйманих сутностях, релігія є однією із найбільш консервативних форм суспільної свідомості. До того ж, свої віроповчальні структури вона подає у формі догматів, а відтак такого, що нібито недоступне збагненню людським розумом. Саме тому релігійні процеси не характеризуються високою динамічністю: їм притаманний певний консерватизм, повільність. Релігія своїм вченням, образно кажучи, «високо витає в повітрі» і найменше залежить від постійно змінного соціального життя, тому віряни сприймають її і зберігають у багаторічному усталеному вигляді. І хоч конфесії й прагнуть добитися для себе свободи буття в соціумі, вони водночас не допускають свободу в собі, як кажуть релігієзнавці, свободу-в-релігії [1, с.671]. Релігія постає від цього для світу як певна, наголосимо словами І.Канта, «річ-в-собі».

Відтак зміни релігійних процесів загалом є надто непомітними, мають скоріше вигляд простої еволюції, ніж розвитку. Поява чогось нового зустрічає природній і зрозумілий опір з боку конфесійної більшості. З'являються і концептуально оформлюються сили фундаменталізму, традиціоналізму, які прагнуть у різний спосіб призупинити нові релігійні формотворення, відвернути виникнення на основі наявного вже віровчення якоїсь його нової інтерпретації [6, с.225]. Зримим виявом цього був час появи протестантизму і католицької Контрреформації. Характерним є також ставлення до нових релігійних течій в наш час так званих історичних Церков. Вони для останніх постають як ересі, духовне заблудження, як деструктивні секти. Історичні Церкви прагнуть втягнути в антисектантську боротьбу навіть державу, яка через своїх представників, особливо тих, хто є послідовниками традиційного віросповідання, протизаконно втручається в релігійні процеси. Надмірну активність у цьому виявляють релігієзнавчо недоосвічені і далекі від релігійної проблематики журналісти, войовнича біляправославна громадськість, замовні психологи і політологи.

Релігійні процеси взагалі важко прогнозувати із-за уповільненості їх розгортання і великого конфесійного різноманіття у функціонуванні релігійного феномену. Ще тяжче прогнозувати зміни внутрішнього духовного світу носіїв тієї чи іншої релігії, її обрядових систем. Далекі легше піддаються перспективній фіксації зміни інституційного елементу релігійного комплексу, відносини між різноконфесійними структурами, зв'язки релігії з різними сферами (зокрема національною) і різними суб'єктами (зокрема, з державою і громадськими організаціями) суспільного життя, з іншими формами суспільної свідомості. Піддаються прогнозу й зміни функціональної природи релігії, міграційні конфесійні процеси і детериторизація релігій, форми і характер відносин держави та релігійних спільнот, різних конфесій між собою тощо [8]. Маємо нині зменшення значимості обрядово-культової практики, літургійного життя, аскетичної і зростання значимості соціального служіння, благодійності релігійних організацій. Спостерігається більша роль вільного вибору віруючого і в змісті віроповчальних систем, і в наборі обрядів, його невідконтрольність церковному авторитету, особиста (а не опосередкована кліром, різними святими чи храмом) відповідальність перед Богом, більша терпимість до інших віросповідань. Суб'єктом релігієвибору нині все більше і частіше стає окрема особистість, часто всупереч її минулій належності, батьківській конфесійній і етнокультурній традиції.

Плюралізм і навіть еклектизм релігійних поглядів поширюється не тільки на рівні різних суспільств, а й на рівні індивідуальної свідомості віруючих. Будь-яка з існуючих у світі релігій знаходить своїх послідовників навіть там, де її раніше не було, і водночас втрачає свої позиції там, де вона раніше була домінуючою, матірною.

Особливу увагу вітчизняні дослідники приділяють релігійним процесам в Україні, постійно відслідковуючи кількісні, а особливо якісні зміни в житті віруючих і релігійний громад [7]. Зафіксовані багатьма експертами, а головно віруючими людьми пострадянські зміни в державно-церковних і міжконфесійних відносинах стали результатом зусиль як церков, так і держави, громадських організацій, міжнародних експертів, науковців, масмедійщиків. Загалом релігійне життя в Україні оцінюється як стабільне, багатоконфесійне, толерантне, вільне для сповідання будь-яких вчень, для відправи різних обрядів.

Україна – поліконфесійна країна. Законодавчо вона закріпила свободу віросповідань і свободу особистості в її релігійному житті і релігійній діяльності, світськість сфер суспільного життя і можливість конфесій на урізноманітнення форм свого вираження, право на вільну пропаганду релігії і водночас широке соціальне служіння релігійних спільнот, право на володіння майном і водночас реституцію його. Держава раніших років багато зробила в сфері толерантизації міжконфесійних відносин, у вирішенні ряду проблем міжконфесійного і внутрішньоцерковного протистояння.

В останньому є помітною заслугою Української асоціації релігієзнавців і насамперед Відділення релігієзнавства ІФ НАН України. Вони першими разом із тодішнім Державним комітетом України у справах релігії почали проводити науково-практичні конференції з проблем свободи релігії, регіональні Дні релігійної толерантності із запрошеннями до участі в них не тільки науковців, а й державних службовців із областей, в полі опіки яких знаходяться проблеми релігійного життя, представників багатого різноманіття конфесій країни. Саме вони започаткували видрук щомісячника «Релігійна панорама» і річника «Релігійна свобода» з опублікуванням у них матеріалів з питань свободи совісті, науково обгрунтованої вибудови державно-церковних відносин, толерантизації міжконфесійних взаємин. Саме вони упорядкували (і в цьому помітна заслуга провідного наукового співробітника ВР ІФ НАНУ М.Бабія), три рази випустили у світ і поширили по країні збірники міжнародних та українських правових документів з питань свободи совісті і віровизнань. Саме вони започаткували низку заходів із запрошенням до участі в них представників різних конфесій.

В областях сформовано високопрофесійну експертну спільноту, яка здатна моніторити релігійну ситуацію на місцях, вчасно виявляти нові тенденції в релігійному житті краю, у відносинах між місцевими церквами, бачити складнощі, що виникають між різними конфесіями і владою, пропонувати шляхи їх подолання.

Складність релігійного феномену вимагає виваженості й делікатності як в ставленні до нього, так і в своєму бутті в ньому. Це особливо актуально для державних службовців, які покликані самою своєю посадою демонструвати державницький підхід до суспільно-релігійної сфери. Не можна, належачи до певної релігійної течії, прагнути свою індивідуальну релігійність зробити спільнотною для всього суспільного буття, не рахуючись при цьому із свободою релігійного вираження інших, а разом з тим і свободою на позавіросповідність, з міжнародно визнаною і вже утвердженою в Україні свободою віросповідань.

Релігійні процеси, як об'єктивні явища, що розвиваються за своїми внутрішніми законами, лише частково зазнають впливу глобалізації, модернізації, соціалізації, раціоналізації, менеджеризації. Експерти можуть вказати на появу нових трендів, попередити владу і суспільство про надмірну політизацію релігійного життя і клерикалізацію світського, про суперечливу участь релігійних спільнот у духовному і національному відродженні України, про втручання зарубіжних релігійних центрів в конфесійне життя України, про слабе міжнародне релігійне представництво України, про долю і роль української релігійної діаспори, про проблеми у збереженні сакральної культурної спадщини, про поширення окультизму, нових релігійних рухів тощо. Але

напрямок релігійного процесу визначають самі віруючі, релігійні організації. Влада приймає рішення тільки щодо темпів релігійного процесу, констатує статус-кво в суспільно-релігійній сфері у формі законів і розпоряджень.

У 2011 році Україна відзначила 20-річчя з дня прийняття Верховною Радою Української РСР Закону про свободу совісті і релігійні організації, який довів свою дієвість та ефективність. Проти його зміни виступали і виступають не тільки світські, а й релігійні організації (в тому числі й Всеукраїнська Рада Церков) [3, 4, 5], розуміючи небезпеку у дисбалансуванні релігійної ситуації. Незважаючи на це, 16 жовтня 2012 року Український парламент проголосував законопроект № 10221, поданий Представником Президента України у Верховній Раді Юрієм Мірошниченком. Як зазначають експерти [2], у органів влади з'явиться величезна спокуса зловживати Законом на користь тієї чи іншої конфесії, або задля придушення вільнодумства та свободи віросповідання. Прийнятий Закон несе в собі ускладнення та невизначеність порядку реєстрації релігійних організацій, а саме – запровадження двох не узгоджених між собою процедур, необхідних для набуття статусу юридичної особи. Зареєструвавшись в органах Укрдержреєстру, можна уникнути окремої реєстрації статуту в Мінкультури чи обласній державній адміністрації. Замість врегулювання суспільно-релігійних відносин, новий Закон тільки створює проблеми. Крім того, розширюється перелік контролюючих органів, до яких додано прокуратуру, центральний орган у справах релігій (Мінкультури), інші міністерства та місцеві органи виконавчої влади, що є відвертим кроком у часи радянського тотального контролю за діяльністю віруючих і релігійних організацій. Замість повідомчого, вводиться дозвільний порядок проведення публічних мирних заходів віруючих і релігійних організацій. Також запроваджується норма про те, що погодження релігійної діяльності іноземців здійснює центральний орган у справах релігій – тобто Міністерство культури України. Це додає суперечностей у нормативне регулювання діяльності в Україні іноземних священників, вчителів і студентів духовних навчальних закладів, волонтерів тощо.

Проте, жодні закони не зможуть змінити духовно-релігійну матрицю українського народу, істотно вплинути на релігійні процеси, а тим більше призупинити їх. Релігійна спільнота України, така багатоконфесійна і різноетнічна, солідарна в питаннях стабільності релігійного життя громадян України, які мають неабиякий досвід і бажання жити в мирі і злагоді.

Література

1. Академічне релігієзнавство. / За наук. ред. Проф. А.Колодного. – К.: Світ Знань, 2000. – 862 с.
2. Васін М. Законопроект 10221: кінець свободі віросповідання? // http://www.irs.in.ua/mv/2012/11/blog_536
3. Відкритий лист громадських організацій та активістів до Президента України В.Ф. Януковича щодо необхідності ветоувати законопроект № 10221 задля недопущення обмеження свободи віросповідання в Україні // http://www.irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1140%3A1&catid=50%3AZv&Itemid=78&lang=uk
4. Звернення членів Всеукраїнської Ради Церков до Президента України Віктора Януковича // http://www.irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1026%3A1&catid=50%3AZv&Itemid=78&lang=uk
5. Звернення Народи Церков до Президента В.Януковича щодо ветоування змін до Закону про свободу совісті // http://www.irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1136%3A1&catid=50%3AZv&Itemid=78&lang=uk
6. Релігія-Світ-Україна. Колект. монографія в 3-х кн. / За наук. ред. А.Колодного і Л.Филипович. Книга III: Релігійні процеси в перспективі їх виявів. – К., 2012. – 550 с.
7. Україна релігійна. Книга перша: стан релігійного життя в Україні (за ред. А.Колодного). – К.2008.
8. Україна релігійна. Книга друга: прогнози релігійного життя України (за ред. А.Колодного). – К., 2008.

Anatoliy Kolodnyy
Liudmyla Fylypovych

Current religious processes in the world and Ukraine

The authors theoretically conceptualize the concept of "religious process", distinguish its historical and contemporary dimensions, to analyze the changes and give forecasts for its development, focusing on the complexities of Ukrainian religious realities.

Keywords: religious process, internal and external changes in religion; conservatism and dynamism of the processes; the role of experts, government officials, religious organizations in spiritual processes.

Анатолій Колодний
Людмила Филипович

Современные религиозные процессы в мире и Украине

Авторы теоретически осмысливают понятие «религиозный процесс», выделяют его исторические и современные измерения, анализируют изменения и дают прогнозы для его развития, фокусируясь на сложностях украинской религиозных реалий.

Ключевые слова: религиозный процесс; внутренние и внешние изменения религии; динамичность и консервативность процессов, роль экспертов, государственных служащих, религиозных организаций в духовных процессах.